

հաստատութիւնն ուսու. կառավարութեան միջոցաւ Կովկասեան փոխարքայութեան, զոր եւ յանձնեալ է առաքելով առ թեմակալ Տ. Մակար Եպս. ի Տիբիսիս սակս ներկայացուցանելոյ անձամբ ուր արժանի իցէ: Այլ սակայն տեսեալ Մակար Եպս.-ի զգիշտութիւնս ծանունս ընդ ընդարձակեալ պարունակութիւնս առաջարկեալ նորոյ կանոնադրութեան՝ ոչ կամի յանձնել կառավարութեան Կովկասեան փոխարքայութեան, միանգամայն պատասխանէ Ս. Կաթողիկոսի, զի ի բարեպատէճ ժամանակի յանձնելոց է որոց արժանի իցէ: Եւ հուսկ ուրեմն ստիպեալ ի հրամանաց Վեհ. Կաթողիկոսի՝ յանձնէ ուսու. կառավարութեան զկանոնադրութիւնն նոր:

Ոչ սակաւ են արդիւնք անփորձութեանց եւ ղեղձմանց Տ. Մատթէոս Կաթողիկոսի ընդ անգիտակից եւ անիշիւ ընթացին, որովք պատճառեալ է զբաղմապիսի շփոթութիւնս եւ զվնասակար հետեւանըս աննախանձելիս, զորոց ոմանց արժան համարեմք դարձեալ յաւելլուլ գրել աստ սակաւուք:

Կամեցեալ նորա լինել ուշադիր, միանգամայն բարեփոխ խնամակալ ըստ ամուսնական խնդրոյ եւ ըստ ճիւղահամարութեանց՝ հետեւեալ յաճախ անձահ իմն ըմբռնամբք դաւառական հաւաքածոյ կանոնաց Մխիթար Գօշի, որ ոչ երբեք կարէր լինել նուիրական եւ հաստատուն օրինադիրք ազգային եւ եկեղեցական, տայ զհրաման նորոյ պսակի ոմանց անձանց, որոց կենակիցք աքսորեալ էին ի Սիբիր անորոշ իմն ժամանակաւ, որպէս եւ երբեմն ցկեանս, կամ որք անընդունակ դանձինս խոստովանէին ի սեռական պարտաւորութիւնըս եւ ըստ ծննդաբերութեանց՝ ներկայացուցեալ զվկայականս բժշկականս՝ միանգամայն պաշտօնականս: Եւ յազատել վերադառնալ աքսորելոցն ի Սիբիրիոյ ի հայրենիսն եւ ի տունս իւրեանց՝ ծագէին վէճք եւ շփոթութիւնք՝ պահանջեալ իրաւամբք զօրինաւոր ամուսինս իւրեանց՝ ի նախատինս Հոգեւոր Իշխանութեան:

Իսկ որք յամուսնացելոց զժգոհ էին յիւրեաց եւ ոչ հանդուրժէին, համաձայնէին կանխաւ ի միջի իւրեանց, եւ մին ի նոցանէ հանդերձ բժշկական վկայականաւ խնդրամատոյց լինէր Վեհ. Կաթողիկոսի կամ Սինօդի, յայտնելով՝ զի ինքն է անընդունակ ըստ ամուսնական եւ ծննդական պարտաւորութեանց, վասն որոյ խնդրէր կարեկցել հայրաքար եւ թոյլատրել ամուսնոյ իւրում պսակել ընդ այլումն: Եւ յետ անցանելոյ ամաց ինչ եւ զկին ամուսնանալոյ առաջին կենակցի իւրոյ ընդ այլում, գիմէր ի նորոյ առ Վեհ. Հայրապետ՝ ներկայացուցեալ եւ զվկայական պաշտօնական ի բժշկաց կամ ի կովկասեան բժշկական ժողովոյ, եւ խնդրել թոյլատրել ինք-

եան մտանել յամուսնութիւն ընդ ալլում՝ բուժեալ դուրս սեռական կամ ծննդաբերական անընդունակութեան իւրում :

Վասն որոյ բազմաան խնդրատուք, յաճախեն զժողովութիւնք ի տունս ոչ սակաւս եւ յընտանիս, մանաւանդ յԱղեքսանդրապօլ, մինչեւ չարժել զընդհանուր զժողովութիւնս եւ զչիտթութիւնս : Յորոց ալլեւս չիտթեալ Ս. Կաթողիկոսի՝ բարձի թող առնէ զամուսնալուծական աղերսագրութիւնս առհասարակ, որպիսեաց ետ Տ. Գէորգ Դ. Կաթողիկոս բացարձակապէս զբացասական պատասխանիս եւ արգել իսպառ միջոցաւ Սինօդի ի նստել իւրում յԱթոռ Հայրապետական եւ ի ներկայացուցանելն Սինօդի ի վճիռ Նորին Սրբութեան զհարիւրաւոր խնդիրս եւ զգործոն :

Ապաքէն ունի Ս. Եկեղեցի Հայաստանեայց զկարեւոր օրէնս եւ զպայմանս ամուսնալուծականս, ըստ կարօտութեան եւ պահանջմանց ալլ եւ ալլ ժամանակաց, որպէս եւ ի ներկայումս է տեսնել զկարեւորութիւնս ալլալիսիս, զուցէ առաւել զգալիս, արժան է ուղադրութեան, կարեկցութեան եւ մխիթարական տնօրէնութեանց ծալրագոյն հոգեւոր իշխանութեան, ալլ սակայն բացակայութիւն հարապատ քաղաքական իշխանութեան առ ի տալ յարգել զվճիռ եւ տնօրէնութիւնս հոգեւոր իշխանութեան Ազգի մերոյ ըստ արժանւոյն, հարկ անհրաժեշտ դնէ ՎԵՄ. Հայրապետաց Ազգի մերոյ լինել շրջահայեաց եւ զգուշաւոր ի խնդիրսդ, մանաւանդ զժողովութիւնքն կազմելոյ զիրաւասու ընդհանուր ժողովս ազգային եւ եկեղեցական ըստ ալլալիսեաց խնդրոց եւ ըստ ալլոց ազգային եւ եկեղեցական բարեկարգական կարօտութեանց եւ տնօրէնութեանց՝ ըստ պառնան յարուցանել զառաւելալիչիւ վտանգս ազգակործանս՝ յուզեալ զտարօրինակ եւ զօտար խարդաւանութիւնս պետականս, որով զհետ գայ ասել, զի խոհեմութիւնն ստիպէ՝ ընտրել ըստ ներկայումս գիտօրագոյնն երկուց չարեաց :

Զարդիս զժողարացուցանեն առաւել ժամանակակից պահանջք եւ կարօտութիւնք ոչ սակաւք զխնդիրս ալլալիսիս, ցորչալի ընդ պատրուակօք ազատութեան եւ յառաջադիմութեան ծանրանան օրաւոր խնդիրք եւ կնճիռք յամուսնական կենակցութիւնս եւ ի կենցաղավարութիւնս, մանաւանդ ի քաղաքս, իսկ թէական արտօրք, թափառական կամ անյայտ բացակայութիւնք, կրօնափոխութիւնք, վտանգաւոր հիւանդութիւնք եւ մօլորութիւնք, եւս եւ ազատութիւնք արտաքին յարաբերութեանց հանդերձ ալլովք, կարօտին մանրամասն քննութեանց եւ բացատրութեանց, հրահանգաց եւ օրինաց ձեռնհաս ընդհանուր ազգային - եկեղեցական ժողովոյց. յուել ի վերայ ալսոցիկ եւ զսուտ եւ ահա պարզի առաջի աչաց ասպարէզ

անդնդասոյց եւ անելանելի յաղագս բացակայութեան քաղաքական իշխանութեան :

Վասն որոյ մնայ առ ժամս Վեհ. Հայրապետաց Հայաստանեայց իննիւ սլահսլանողական եւ խստապահանջ յամուսնայութեան խնդիրը , հազիւ ուրեմն ներել երբեմն ոմանց յորժամ ծանրակշիւ հանդամանք են համաձայն եկեղեցական օրինաց , բացառաբար թոյլատրեալ՝ ոչ յօրինակ ալլոց , եւ մի՛ խանգարել զընտանեկան խաղաղութիւնս բազմաց կամ մեծամասնութեան ժողովրդեան աննախանձելի օրինակաց յաճախութեամբք :

Գողցես տկարանայր Տ. Մատթէոս Կաթողիկոս ըմբռնել զայսպիսիս , եւ տեղի տայր զայթակղութեանց եւ խռովայոյց զեղծմանց :

Թերանայր Նորին Սրբութիւն յայսպիսի խնդիրս յորժամ պաշտօնավարէր եւ աստ ի Կ. Պօլիս , որոյ վասն քանիցս դժտեալ է ընդ Գէորգ Եպս.-ի (ապա կաթողիկոս) : Օրինակ իմն : Էին Մատթէոս եւ Գէորգ սիրելի եւ յարգելի յաչս Ճանիկ եւ Մաքսուտ ամիրայից բնակելոյց յՕրթադեղջ Կ. Պօլսոյ . առթիւ ճիւղահամարի իրիք խնդրէին զտեղեկութիւնս եւ զխորհուրդս յեպիսկոպոսացդ . Մատթէոս Գօշ - Մխիթարական հաւաքածոյ կանոնիւք եւ քամահաճոյ իմն մեկնութեամբք տայ զնպաստաւոր կարծիս , որոց ոչ համաձայնի Գէորգ , մանաւանդ տեսեալ Գէորգայ զխարդախել նորա զճիւղահամարական եւ զհասական կանոնս Գօշոյ առանց պարզելոյ զպայմաննրս եղեալս թէականս , յանդիմանէ եւ բանակոծ առնէ զՄատթէոս , մինչև միջամտեն Ամիրայքդ և խաղաղեցուցանեն զեկեղեցականսդ , տեսեալ զի Մատթէոս լայ :

Հաստատութիւն հոգեւոր ծխական դպրոցաց ի ռուսահայս եւ խնդիրն անցից (1861-5) եւ հաստատութիւն նորոյ կանոնադրութեան Ներսիսեան Դպրոցի (վարժարանի) Տփլիսեաց ի Միքայէլ Մեծ-Դուքս փոխարքայէ ունին զհանդամանս գովելիս ի պատիւ Տ. Մատթէոս Կաթողիկոսի : Սոյնպէս մերժելն զմիջամտութիւն ռուսական կառավարութեան՝ յորժամ առաջարկէր վերջինն ցուցանել կամ յանձնել ինքեան զպարագլուխս վեղարակրացն եւ միաբանից Ս. Էջմիածնի ընդ սինօդականաց , որք ստորագրեալ զամբաստանութիւնս ստուարաթիւս զՄատթէոսէ բողոք բարձեալ էին առ Ազգ. Հայոց եւ առ ռուս կառավարութիւն , եւս եւ յուղեալ զխռովութիւնս եւ զցոյցս անպատուարեքս :

Ուստի անցք այսպիսիք եւ տխրառիթք արդարացուցանեն զգուշակութիւնս եւ զբանս Տ. Ղուկաս Եպս.-ի Կաթ. Տեղապահի յառաջին տեսակցութեան որ ընդ Մատթէոս Կաթողիկոսի յերեւան քա-

ղաքի: Ըստ որում ի հասանել նորընտիր Տ. Մատթէոս Կաթողիկոսի յերեւան (յԱռաջնորդարան — վանս Ս. Սարգիս եկեղեցւոյ, երբեմն անապատ անուանելոյ), որպէս սովորութիւն է, Տեղապահն Կաթողիկոսական Ղուկաս Եպս. ընդ այլոց եպիսկոպոսաց փութայ գալ յերեւան առ ի ղիմաւորել, միանգամայն ինքրել զհրահանգս եւ զհրամանս Նորին Սրբութեան Վեհ. Կաթողիկոսի սակս ժամուց ուղեւորութեան, առաջին հանդիսին եկեղեցականաց եւ ընդունելութեանց որ ի յաջորդ աւուր ի Մայր Աթոռոջ: Ի ներկայանալն Ղուկաս Եպս.—ի առ Տ. Մատթէոս Կաթողիկոս, վերջինս այս թեթեւամտութեամբն իմն հարցանէ զՂուկաս՝ «Եկուր քովս նստէ՛: Ինչպէ՞ս ես խիարիկ»: Կամ ի ականարկել առ գրանս Տ. Փիլիպպոս Եպս.—ի ծայրագոյն նուիրակի Ս. Էջմիածնի, ընդ որում լեալ է Ղուկաս Եպս. Տեղապահ յԱրեղայութեան իւրում, եւ ի քարոզելն Փիլիպպոսի յեկեղեցւոջ ի Նիկոմեդա (յԻդնիմիա), ուր երբեմն Առաջնորդ վիճակի լեալ է Մատթէոս Եպս. (Կաթողիկոս), թարգմանէ գլաւունց ի խիարիկ, զորմէ արդ կամ ի կատակաբանել անպատշաճութեամբ իմն: Ընդ այսպիսի տղայական ընթացս եւ բանս Մատթէոսի խոժոռեալ Ղուկասու, յեյաներն արտաքս ի ներկայութենէ Կաթողիկոսի, տրտմութեամբ իմն վայէ առանձինն եւ ասէ. «Վայ մեղ, որ սա Կաթողիկոս է եղել»:

Յառաջ քան զաւարտել զհամառօտ անցս ինչ Տ. Մատթէոս Կաթողիկոսի, ոչ աւելորդ համարեմք արձանագրել ասդէն եւ զայս: Թէպէտ վայել էր համառօտել զկարծիս մեր եւ զմատենագրական երկոց նորա, ընդ աւելորդ կարծեացն որ ի նպաստ քննադատելի Դաշանց քղթոյ եւ սակս Քշոցի:

Գէորդ Եպս. Վեհապետեան, ձեռնաստուն աչակերտ Տ. Յովհաննէս Կաթողիկոսի Կարբեցւոյ, տեղափոխեալ յԱրցախէ (ի Սիւնեացի Ծուշւոյ) եւ հաստատեալ ի Մատթէոս Կաթողիկոսէ յԱռաջնորդ վիճակին Ատրպատականի (Դաւրիթոյ) ի վերջին ամսն (1864.5), ժամ բարեպատեհ համարի զգթաութիւնս եւ զխռովութիւնս միաբանից եւ սինօդականաց Ս. Էջմիածնի ընդ գէմ Մատթէոս Կաթողիկոսի, յորում միջոցէ զօրանայր գամ քան զգամ ներքին անիշխանութիւն, եւ խորհրդակցի ընդ սակաւաթիւ կուսակիցս իւր՝ ի հաստատել զաթոռ կաթողիկոսական իրր ի յաջորդութիւն Թադէոս առաքելոյ ի Նախափկայ Ս. Ստեփաննոսի վանս Դարաշամբու ի վիճակին Ատրպատականի, յԱրտազ գաւառի, մերձ ի հարաւային սահմանսն Դաւրիթոյ եւ ի Հ. Նախիջևան, միանգամայն տալ օծանել գանձն ի կաթողիկոս, այնու յուսով, զի ի վախճանել Մատթէոսի՝ փութայ Ազգ եւ Միաբանութիւն Ս. Էջմիածնի հրաւիրել

դանձնընծայն եւ զինքնօծն ի կաթողիկոս ամենայն Հայոց առ ի ջնջել զնոր հերձուածն :

Գլխաւոր աջակից եւ խորհրդակից Գէորգայ լեալ է Մեսրոպ վարդապետ (այժմ Եպս.) Սմբատեանց ընդ շուշտուկ Յովհաննէս Մուշեղեան վարդապետի Աղեքսանդրապոլցւոյ :

Մինչ այս, մինչ այն, դժուարանան ի ձեռս բերել Մեծ Մաշտոց (կանոն) Օծման Կաթողիկոսի եւ զայլ պարագայս եւ զպատրաստութիւնս, եւ եթէ հաւատասցուք բանից Մեսրոպ վարդապետի Սմբատեանց, հնարէ եւ սա զդժուարութիւնս այլակերպ եւ ջանայ յետաձգել, մինչեւ վախճանէ Մատթէոս եւ խափանի խորհուրդ Գէորգայ :

Յետ այսորիկ, Գէորգ Եպս. վեհապետեան հաստատեալ յԱնդամ Սինօդի եւ ըստ աւագութեան եպիսկոպոսական ձեռնադրութեան լեալ նաեւ Տեղակալ Ատեմապետ Սինօդի (կաթողիկոսի)՝ յուսայր եւ ջանայր լինել կաթողիկոս, մինչ դժուարանայր վարել զպաշտօնս թեմակալութեան եւ Տեղապահութեան, կորոյս անմիջապէս զվարս իւր եւ զազդեցութիւն ի Ս. Էջմիածնի շնորհիւ հակառակութեանց անդամոց Սինօդի որք զլանային անգամ յեկեղեցւոջ զվոց յատուկ (սէղմատէ) իբր ի պատիւ Տեղապահի : Ապաւինեցաւ պաշտպանութեան ուսական կառավարութեան, զիմեաց միջնորդութեան Միքայէլ մեծ դքսի փոխարքայի Կովկասու, որոյ վասն չոքաւ ի Պորժոմ յամառանոցն փոխարքայի անցեալ ընդ Տփլիս, պատուով մեծաւ, եւ վերադարձաւ թինկոր եւ յուսայրէպ ի Ս. Էջմիածին :

Դարձցուք արդ խնդրոյ կաթողիկոսական ընտրութեան եւ Պալամէնիոյ :

Արդ՝ յետ վախճանի Մատթէոս Կաթողիկոսի, Սինօդ Ս. Էջմիածնի պատրաստեաց ըստ օրինի եւ առաքեաց ի վիճակս Հայոց ընդ ամենայն տեղիս զըջարերականս առ ի ծանուցանել թէ զհանգիստ կաթողիկոսի, եւ թէ զօր ընտրութիւն նորոյ կաթողիկոսի որ ի 17 սեպտեմբերի 1866 ամի Տեառն :

Այլ նախ քան զընտրութիւն կաթողիկոսական կանխեաց հրապարակական խնդիր վերաքննութեան Պալամէնիոյ (1836) ի Կ. Պօլիս ըստ գաղտնի թելադրութեանց զարգացելոց երիտասարդաց Հայոց Ռուսիոյ, որոց ի ներկայացուցիչ եղեւ Պն. Մարկոս Աղաբէգեան Զմլւոնիացի, եւ Երեմի. Ժողով Հայոց Թուրքիոյ ստանձնեաց զխնդիր զայն վերաքննութեան Պալամէնիոյ, զոր եւ յուղեաց բուռն մասնակցութեամբ :

Վասն որոյ հարկն անհրաժեշտ ստիպէ այսու առթիւ ընդարձակել զպատմութիւն եւ զանցս Պալատեցիոյ :

Յետ տիրելոյ Ռուսաց Վրաստանի մինչեւ ցտաճման նահանգին երեւանու, սկսեալ ի վերջին ամաց ԺԸ-րդ դարու կամ յաւուրց Սիմէոն Կաթողիկոսի յաճախէին յարաբերութիւնք եպիսկոպոսաց Հայոց եւ վեղարակրաց ընդ ռուսական կառավարութեան, որ գլխոյն քաջ հրապուրել զանիորձ եւ զմիամիտ վեղարաւորս եւ զժողովուրդս ըստ անձնիւր ախորժակացն եւ քմաց, եւ նոքօք արդիւնաւորել զքաղաքական նպատակս իւր եւ զջանս : Որպիսեօք յաջողեցաւ նմա, ի ձեռն եւ աջակցութեամբ Յովսէփ Եպս.-ի*) (անուանեալ կաթողիկոսի) Արղութեանց, Ներսէս Եպս.-ի (ապա կաթողիկոսի) Աշտարակեցոյ եւ այլոց, տիրել Տփիսեաց, Գանձակու, Սիւնեաց (Ղարապաղու) եւ այլոց, պատրեալ եւ խորտակեալ զմեղիմութիւնս Հայոց ռմանց որ ի սանխանս Ղարապաղու, (Արցախու - Սիւնեաց) :

Եւ սկսան յառաջացեալ միաբանք Ս. Էջմիածնի ջանալ հաստատել զստաճանադրական կառավարութիւն եւ զկանոնադրութիւն ի պէտս Մայր Աթոռոյ եւ տէրոնի վիճակացն : Զոր եւ կամէին ներկայացուցանել ի հաստատութիւն ռուսական կառավարութեան, մինչ Ս. Էջմիածին ընդ նրեւանու գտանէր ընդ իշխանութեան պարսից : Եւ այսու առթիւ կանխեն երբեմն պատրիարք Կ. Պօլսոյ Գրիգոր Եպս. եւ այլք հարցանել զխորհուրդ եւ իմանալ զմիտս Տ. Եփրեմ Եպս.-ի (ապա կաթողիկոս) թեմակալ Հայոց հիւսիսայնոց - Աստորիանու եւ Պեսարապիոյ, որ եւ փութայ պատասխանել եւ յորդորել զնոսա ի զգուշութիւն, ազդ առնէ հեռանալ ի հրապուրիչ ձգտմանց եւ ի թելադրութեանց ռուսաց, մի՛ հաւատալ նոցա, եւ ազատ պահել զՍ. Էջմիածին եւ զկառավարութիւն կաթողիկոսական ի ռուսական միջամտութեանց : Յետ այսորիկ հաստատեն ազդեցիկ ոմանք միաբանք զկառավարութիւն եւ զժողով սինօդական ի Ս. Էջմիածին յետ վախճանի Տ. Ղուկաս Կաթողիկոսի յաւուրս անցից Դաւիթ - Դանիէլեան խռովութեանց, մինչեւ նստի Եփրեմ Եպս. թեմակալն Աստորախանայ յԱթոռ Կաթողիկոսութեան եւ հափաւորէ զձգտմունս վեղարաւորաց հրապուրելոց եւ Տ. Ներսէս Եպ-

*) Յովսէփ Արղութեանց Եպս. եղիւ միջնորդ ի մէջ ռուս կառավարութեան եւ վերջին քաղաւորի վրաց եւ էտո գտորագրութիւն յԱրքայից վրաց շարունակել մինչեւ ցմախ իւր իշխանութիւնն պաշտպանութեամբ Ռուսաց ընդ դէմ արտաքին յարձակմանց, եւ յետ մահուան տալ իրաւունս ռուսաց տիրել իսպառ երկրին վրաց եւ քաղաւորութեան :

«...ի Աշտարակեցոյ: Մինչ այս, մինչ այն, յաջողէ ոռոսաց գրաւել եւ տիրել Երեւանու, ընդ նմին նաեւ Ս. Էջմիածնի, յորում ոչ սակաւ թելադիր լինի եւ աջակցի Ներսէս Եպս. Աշտարակեցի՝ լեալ Առաջնորդ Տփլսեաց, թէպէտ ոռոսական կառավարութիւն ոչ երբեք սնէր պէտս թելադրութեանց ոյր ուրուք եւ իցէ, այլ կարօտէր միայն տեղական օգնութեանց եւ աջակցութեանց:

Տ. Եփրեմ Կաթողիկոս գիտէր քաջ գուղղութիւնս եւ զխարդաւանութիւնս ոռոսաց, եւ ի տիրելն նոցա նահանգին Երեւանայ եւ ի բռնանալ տիրել շինական կալուածոց Ս. Էջմիածնի, որպէս յափըշտակեցին յայնժամ վճռականապէս զգլուղն Աշտարակ, սկսաւ դիմագրել ոռոսաց, ուղղել զծանրակշիռ գլխողագիրս եւ բողոքել զյափըշտակութեանց ոռոս. կառավարութեան, Քաղաքապետ եւ գերագետն զկառավարութիւն Մահմետականաց, քան զԲրիտանոնէից: Վասն որոյ ջան կալաւ ոռոս. կառավարութեան թելադրել աղղեցիկ անձանց Ս. Էջմիածնի, հրապուրել զնոսա այլ եւ այլ խոստմամբք, որպէսպի դիցեն զայլոք ի տեղի Եփրեմայ ի Կաթողիկոս: Խաբկանօք իմն կանխեալ աքսորեալ էր զՆերսէս Եպս. ի թեմակալութիւն Պեսարապիոյ, եւ զայլս ոմանս յայլ եւ այլ վայրս, ճարտար իմն հնարեօք եւ ուղղութեամբ:

Մուրեքցան ի նախաձեռնութիւն եւ ի ձեռնարկ յանդուգն Ստեփան Եպս. Գեղամեան, Եփրեմ Եպս., եւ Յովսէփ վարդապետ Տէր-Մարութեանց, յաւուրս փոխ-նահանգապետութեան իշխ. Բարսեղի Բեհպուրթեան յերեւան, որոց յարեցան տկարամիտ եւ այլ եկեղեցականք ոմանք եւ իշխանք տեղականք խոնարհեալ ի թելադրութիւնն ոռոսական կառավարութեան, եւ սլատրուակեալ զտկարութիւնն աչաց եւ զծերութիւն՝ ստիպեն զՏ. Եփրեմ Կաթողիկոս տալ զհրաժարագիր: Յետ որոյ ձեւացեալ իմն ժողովով շինականաւ կամ գաւառականաւ ընտրեն զառաջինն եւ նորամուտ իմն օտար եղանակաւ գերկուս ամսինս իբր ի կաթողիկոսացու, զծերունի Մարտիրոս Եպս. զկաթողիկոսականն Տեղակալ եւ զՅովհաննէս Եպս. Կարբեցի գառաջնորդ Տփլսեաց (1831թ.), (որ ի գաղտնի էր թելադիր եւ թեկնածու), եւ Կայսրն Նիկողայոս Պաւլովիչ ամենաողորմաւար բարեհաճի ԸՆՏՐԵԼ եւ ՀԱՍՏԱՏԵԼ զՅովհաննէս Եպս. ի Կաթողիկոս ամենայն Հայոց: Իսկ Մարտիրոսի խնայէ՝ առարկեալ զծերութիւնն նորա, եւ տուեալ զչքանչան ինչ բարձրագոյն:

Յարքնտիրն Յովհաննէս նստեալ յաթոռ կաթողիկոսութեան, ազատէ նախ զգլխաւոր եւ զապահով արդիւնս, իմա՝ զշինական կալածոս Էջմիածնի՝ զՎաղարշապատ, զՕշական, զԵղուարդ, զՄասսաւրա եւ զՄոզնի ի ոռոսական գրաւմանէ՝ տալով նւիրել յօգուտ եւ ի

պէտս Մայր Աթոռոյ եւ գծխահարկս, իմա՛ գգլխահարկս քնակչացն գիւղօրէից մինչեւ ցնար տնօրէնութիւն, տակաւ հատուցանել զսարտըս Ս. Էջմիածնի, զղիղեալսն յաւուրց Տ. Եփրեմի եւ առթիւ սատերազմաց, ալլ սակայն տկարանայ զիմադրել ներքին եւ արտաքին թելադրութեանց, յորպիսիս նպատաւորէին եւ փոխադարձ մեքենայութիւնք ներսէսի աքսորելույ, եւ ակամայ կամօք համակերպի ընդ առաջարկութիւն ուստական կառավարութեան առ ի կազմել զԿԱՆՈՆԱԴԻՐ Ժողով եւ ընդ պատրաստութիւն կանոնադրութեան (Պալատէնիոյ), զոր եւ ներկայացուցանէ ի վերջոյ ի հաստատութիւն կայսեր ուսաց :

Ալլ բաղմօք խանդարեալ եւ յեղափոխեալ էր ուստական կառավարութիւն զառաջարկեալն կանոնադրութիւն՝ յարմարեալ նպատակաց եւ օրինաց իւրոց ըստ բազում մասանց, եւ աշխպէս հաստատեալ ի 11-ն Մարտի 1836-ի ստորագրութեամբ կայսեր, վերադարձոյց առ Կարբեցի :

Ընկալեալ ցարընտիր Կարբեցույ զցարադիր կանոնադրութիւն (1836 թ.) որ վասն կառավարութեան Ս. Էջմիածնի եւ Եկեղեցւոյ Հայոց Ռուսիոյ եւ տեսեալ զչարաչար խանդարմունս օտարոտիս՝ յուզի չարաչար եւ արտասուէ, եւ խնդրէ զխորհուրդ իշխան Բէհրութեանի փոխնահանգապետի Երեւանայ, որ փութայ զգուշացուցանել զՅովհաննէս Կաթուղիկոս ի հակառակելոյ կամ ի մերժելոյ զՊալատէնիայն, միանգամայն յուսադրէ զնա զիմել ուստ. կառավարութեան եւ խնդրել զբարեփոխութիւնս յօդւածոց՝ զորոց զԺգոհ էր :

Անճարացեալ Յովհաննու առ Ժամս, մանաւանդ երկուցեալ յաւէտ ի ուստական կառավարութենէ, պատրի ի ուստական խոստմանց, ձեւանայ համակերպել կամաց կառավարութեան, զործադրէ զկանոնադրութիւնդ խորին իմն միամտութեամբ բանայ եւ հաստատէ զՍինօդ, կազմակերպէ զթեմական կառավարութիւնս հանդերձ սարօքն, զի մի՛ ենթարկեսցի եւ ինքն վիճակի Տ. Եփրեմ Կաթուղիկոսի : Տայ տպագրել զկանոնադրութիւնդ ի տպարանի Ս. Էջմիածնի ընդ անուամբս «Բարձրագոյն կարգադրութիւն յաղագս կառավարութեան գործոց ԼՈՒՍԱԻՈՐԶԱԿԱՆ (Գրիգորեան ըստ ուստականի) Հայոց Եկեղեցւոյ» :

Առթիւ պատերազմաց եւ օտարընտիր կաթուղիկոսութեան Յովհաննու զադարեալ էին պատրիարքարան Կ. Պօլսոյ եւ Հայք Թուրքիոյ ի յարաբերութեանց ընդ Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի, վասն որոյ զիմեաց Յովհաննէս Կարբեցի եւ խնդրեաց զաջակցութիւն Հայոց Հնդկաստանի՝ պատրուակեալ զԺ. Նուիրակութիւն, որում կար-

դեանց զՊողոս Եսայ, զոր եւ առաքեաց ի Հնդկիս՝ տուեալ նմա զկարեւոր հրահանդես եւ զպատուէրս :

Իսկ անմիջապէս ի 6-ն Յուլիսի 1836 թ. ընդ համարաւ 212 դրեանց Յովհաննէս Կաթ. Պարօն Բօգէնի Կառավարչի Վրաստանի եւ խնդրեաց առաջարկել յիւրմէ կողմանէ նախարարի ներքին գործոց առ ի ներկայացուցանել ի բարեհաճութիւն Կայսեր եւ բարեփոխել ղյօդուածսն 57-րդ, 71-րդ եւ 91-րդ ընդ ծանօթութեան 32-րդ յօդուածոյ, զորոց, որպէս եւ զայլոցն մնայ մեզ մանրամասնել եւ քնննադատել ալլուր ի կարգի այսր կենսադրութեան Հոգեւոր Մնողի մերոյ :

Կարեցի յաւելու գրել յառաջարկութեան իւրում առ Պարօն Բօգէն զայսոսիկ բանս ըստ ծանօթութեան 32-րդ յօդուածոյ եւ ըստ 71 եւ 91 յօդուածոց :

« Թէպէտ ոչ երեւի դրական կանոն ինչ ի կանոնադրութիւնս
 « Եկեղեցւոյ Հայոց, այլ սակայն ի դարուց հետէ եւ այսր ոչ է
 « յայտնի եւ ոչ օրինակ մի յաւանդութիւնս եւ ի կոնդակս կաթու-
 « ղիկոսացն մնացելոց ի Ս. Էջմիածնի, զի յետ մահուան կաթուղի-
 « կոսի կամ հասարակ վարդապետի ստանային ժառանգք նոցա դսե-
 « ւ փականութիւնս նոցա : Քանզի մեծ մասն կուսակրօն եկեղեցակա-
 « նաց Հայոց մտեալ ի վանս Ս. Էջմիածնի ի մանկութեան իւրեանց,
 « աստ դաստիարակեալ պահպանին ծախուք Մայր վանուցս, ոչ ու-
 « նելով երբեք ազգականաց նոցա զմասնակցութիւնս ինչ ի ծախսն :
 « Հասեալ նոցա ի չափահաս վիճակ՝ ստանան զայլ եւ այլ պատի-
 « ճանս վանականս, կարգին ի պաշտօնս, եւ յայպիսում վիճակի
 « ոչ եթէ միայն ստանան նոքա ոչ երբեք զօժանդակութիւն ինչ յազ-
 « ղականաց իւրեանց, այլ մանաւանդ բազումք օգնեն յաճախ զչբա-
 « ւոր ծնողաց իւրեանց եւ պղծականաց : Յանչափս վարէին անար-
 « դարութեամբ կուսակրօն եկեղեցականք ընդ Աթոռոյ Էջմիածնի եւ
 « ընդ այլոց վանօրէից իւրեանց, եթէ դաստիարակեալ, սնեալ, մե-
 « ծացեալ եւ չահեալ զգրամս ի շնորհս Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի՝ ի
 « վերջոյ տային այլոց զամենայն զգոյս իւրեանց՝ ի բաց թողեալ
 « զմերձաւոր ժառանգ իւրեանց զՍ. Աթոռ Էջմիածնի, որոյ են որ-
 « դիք : Ի պատճառս այսոցիկ հանգամանաց խնդրեմ ես խոնարհա-
 « բար ի բարձր գերազանցութենէ ձերմէ միջնորդել եւ ստանալ
 « դրարձրադոյն յօժարութիւն Կայսեր, որպէս զի համաձայն հնա-
 « ւանդ սովորութեան մնացեն ի սեփականութիւն վանուց Էջմիածնի
 « կայք կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց եւ վիճակաւոր Առաջնորդաց,
 « եթէ ոչ ունիցեն զկտակ օրինաւոր, իսկ կայք կուսակրօն եկեղե-
 « ցականացն դարձցին ի սեփականութիւն վանուց, որում պատկա-

« նէին նոքա: Եւ այսպէս ազատեսցի Աթու Էջմիածնի յաւելորդ եւ
 « ի մշտատեւ զժգոհութեանց եւ վիճուց, որք ծագեսցին ընդ ազ-
 « դականաց սակս ժառանգութեանց հանդուցեալ կուսակրօն եկեղե-
 « ցականաց միարանիցն Էջմիածնի վանօրէից ենթարկելոց ընդ իշ-
 « խանութեամբն սորա: Մանաւանդ Ազդ Հայոց, ցրուեալ յայլ եւ
 « այլ երկիրս աշխարհի, պահպանելով ընդ ամենայն տեղիս զնախ-
 « նական աւանդութիւնս եւ զծէսսն՝ դայթակղեսցեն յոյժ ընդ զէմ
 « եկեղեցական դասու մերում՝ ընթերցեալ զբացատրեալս յինէն
 « զյօդուածս Պալատէնիոյ ի մասին ժառանգութեանց մնացելոց յետ
 « մահուան կուսակրօն եկեղեցականաց, որով եւ դադարեսցեն միան-
 « դամայն ի տալոյ յօժարակամ զնուէրս յօգուտ վանուց Էջմիածնի
 « եւ Միաբանութեան նորին:»

Գողցես ժառանգական մասն եւ եթէր կենսական խնդիր ի խան-
 դարմունս Պալատէնիոյ ըստ միամիտ զարգացման եւ ըմբռնման
 Յովհաննու Կարբեցւոյ, որում ի հեմուկս պատասխանէ Բլուզով նա-
 խարար ներքին զործոց միջոցաւ Պարոն Բօզէնի ի 20 օգոստոսի
 (1836) ընդ համարաւ 177, եթէ... « որ ինչ վերաբերի փոփոխու-
 « թեան ծանօթութեան 32-րդ յօդուածոյ եւ 71-րդ եւ 91-րդ յօդուա-
 « ծոց, որովհետեւ փոփոխութիւնդ այդ լիցի բաւորովին հակառակ
 « սկզբնական օրինաց պետութեան վերաբերելոց այդ խնդրոյ, ոչ է
 « համարձակեալ (նախարարն ըստ ասութեան Պ. Բօզէնի) ներկա-
 « յացուցանել ի բարեհաճութիւն կայսեր զփոփոխութիւն յօդուա-
 ծոցդ, որ նորոգ հաստատեալ էին Բարձրագոյն Հրամանաւ:

Յետ այսորիկ, համաձայն հրահանգաց Կարբեցւոյ միջոցաւ Ծ.
 նուիրակ Պօղոս Եպս-ի ոչ դանդաղեցին Հայք Հնդկաստանու, եւ յա-
 կանէ յանուանէ Հայք Կալկաթայու եւ Մատրասոյ, եւ քննեալ ժո-
 դովովք տեղականօք զՊալատէնիա՝ բողոք բարձին առանձին – առան-
 ձին գրութեամբք յանուանս Յովհ. Կաթուղիկոսի եւ նորահաստատ
 Սինօդի, ի 13-ն դեկտ. 1839-ի ի Կալկաթայէ, եւ ի 27-ն Յունվարի
 1840 թ. ի Մատրասէ:

Յառաջ բերեմք աստանոր զպարբերութիւնս զայս ի գրութենէ
 եւ ի բողոքոյ նոցա ուղղելոյ յանուն Սինօդի, առ ի իմանալ, զի...
 « Լուսաւորչական Հայք այսոցիկ կողմանց, եւ մանաւանդ այնք, որ
 « են ի Կալկաթա եւ ի Մատրաս, յառանձինն ի սովորական ժողո-
 « վըս իւրեանց յանձն արարեն մեզ պաշտօնատարացս եւ գործակա-
 « լացս եկեղեցեացն վերոյիշեալ երկաքանչիւր քաղաքաց առաւել իմն
 « մտադրութեամբ վերահասու լինել եւ տեսանել թէ՛ իցե՞ն արդեօք
 « ի նմա (ի Պալատէնիա կամ Պօլօթէնիա) յօդուածք ինչ, որք ուղ-
 « զակի կամ անուղղակի ունիցին զվերաբերութիւնս առ ընդհանուր

« Ազգ մեր, որով եւ հետեւապէս առ մեզ, եւ կամ թէ ո՞րք իցեն
« ալնք եւ առ ո՞ր վախճան կարգեալք են»:

Քննեալ են ի նմին յայտնի ըողոքագրի զյօդուածս 11, 12, 13,
32, 33, 35, 37, 71, 89 եւ 91-րդ (Պալատէնիա):

Բողոքն երկրորդ ուղղեալ առ Յովհ. Կաթ. է համաձայն առաջ-
նոյն, եւ ի վերջ երկոցունց ըողոքագրոց յաւելուն ներկայացուցիչք
Հայոց Հնդկաստանի՝ խնդրել ի Կաթողիկոսէ եւ ի Սինօդէ զբողո-
քս իւրեանց ներկայացուցանել առ ոռոսական պետութիւն եւ տալ
փոփոխել զքնադատեալ եւ զցուցեալ կանոնս վնասակարս:

Արդ՝ ընկալեալ Յովհաննու Կաթողիկոսի զայսոսիկ բողոքա-
թուղթս փութացաւ յՏն օգոստոսի 1840 ամի ընդ համարաւ 81, ա-
ռաջարկեաց Գոլովին գլխաւոր կառավարչի Վրաստանի առնուլ յու-
շադրութիւն զթուղթս Հայոց Հնդկաստանի, տալ զլրումն խնդրանաց
նոցա, միանգամայն խորհիլ զհնարս փոփոխելոյ զոմանս կանոնս Պա-
լատէնիոյ, որ եւ առաքեաց զառաջարկութիւն Յովհաննու եւ զեր-
կուս թուղթս Հնդկաստանի առ նախարար Բլուդով:

Դիւանագիտական օրաձգութիւնք ոռոսաց դռին զնոր ասպարէզ
բարեյաջող առ ի օրօրել զխնդիրք վերաքննութեան Պալատէնիոյ:

Քանզի վախճանեալ գորով Յովհաննու Կաթողիկոսի ի 26 Մար-
տի 1842 թ. ոռոս կառավարութիւն հնարեաց զպատրուակ նոր եւ ի
Մայիսի ի նմին ամի ել հրաման կայսերական թոյլով զգնութիւն
եւ զփոփոխութիւն կարգադրութեան (Պալատէնիոյ) մինչեւ ընտ-
րեսցի եւ նստցի նոր կաթողիկոս, որպէս հաղորդեցաւ Սինօդի Ս.
Էջմիածնի, ի Կովկասեան կառավարութենէ ի 13-ն Յունիսի 1842
ամի ընդ համարաւ 563:

Յետ ընտրութեան եւ դահակալելոյ Ս. Ներսիսի զԱթոռ Հայրա-
պետական ի Ս. Էջմիածնի, Կուսակալն Կովկասեան Իշխան Վարանցով
հաղորդեաց Նորին Սրբութեան մանրամասնաբար ի 23-ն Յունվարի
1846 ամի ընդ համարաւ 528, գրեալ զանցս խնդրոյն յարուցելոյ որ
վասն վերաքննութեան եւ փոփոխութեանց Պալատէնիոյ, եւ առա-
ջարկեաց՝ որպէս զի Նորին Սրբութիւն փութացէ յայտնել զեղրա-
կացութիւն իւր ըստ խնդրոյդ:

Ի պատասխանի որոյ՝ յ9-ն Մարտի (1846) ընդ համարաւ 62՝
գրեաց Ս. Ներսէս Կաթողիկոս եւ խոստացաւ Իշխան Վարանցովի
քննել խորին ուշադրութեամբ զգործդ եւ հաղորդել ի ժամանակի
զիւրն եղրակացութիւն:

Արդարեւ գրեաց Ս. Ներսէս Կաթ. եւ առաքեաց առ Իշխան Վա-
րանցով, ի 11-ն Յունիսի 1848 ամի ընդ համարաւ 174, զկարեւոր
բացատրութիւն սակս ծանօթութեան 32-րդ յօդուածոյ ընդ 71-րդ,

89-րդ եւ 91-րդ յօդուածոց : Յետ համառօտելոյ զպատմութիւն առաջագրեալ զործոյ, յաւելլու ասել, զի... « Ի Կանոնս հարանց սրբոց, « զոր ընդունի եկեղեցի մեր, ... պատուիրեալ է ի Կանոնս Ս. Սա-
 « հակայ Մեծի, ի վարս սրբոց, եւ ի դատաստանադիրս, թէ՛ կրօ-
 « նաւորի ոչ է պարտ ունել զսեփականութիւն ինչ եւ թէ՛ բոլոր
 « զոյք նորա համարին սեփականութիւնք համօրէն միաբանական
 « եղբայրութեան, թէ՛ ոչ է պարտ կրօնաւորի տենչալ հարստու-
 « թեան եւ ճոխութեան, եւ թէ ատելի է այս Աստծոյ, թէ՛ որ մը-
 « տանէ ի կրօնաւորութիւն՝ բերէ եւ խառնէ ի դանձարան հասարա-
 « կաց զիւրն սեփականութիւն, եւ ոչ երբեք թողու ազգականաց իւ-
 « բոց զժառանգութիւն ինչ, թէ ոչ վայելէ եպիսկոպոսաց փութալ
 « եւ հոգալ զհարստութեանց ազգականաց իւրոց՝ մոռացեալ զբան
 « Քրիստոսի Փրկչի մերոյ, զի՝ որ սերէ զհայր իւր եւ զմայր իւր,
 « կամ զեղբայր իւր, ոչ կարէ լինել իմ աշակերտ. թէ՛ եպիսկոպոս
 « ոք՝ որ հարստացունէ զազգականս իւր, համարի լինել յափըշ-
 « տակող, թէ զինչ նա ի պատուոյ անդի իւրմէ եւ մնայ պատասխա-
 « նատու առջի ահաւոր դատարանի, ի մի բան, Դատաստանադիրն
 « Մխիթարայ Գօշի ասէ. ի վախճանել կաթողիկոսի՝ դառնան ամե-
 « նայն կայք նորա ի սեփականութիւն եկեղեցւոյ եւ վանուց. այս
 « լիցի կանոն կամ օրէնք եկեղեցւոյ : Իսկ ի վախճանել կրօնաւորի,
 « եթէ գտցի առ նմա վարդապետ կամ պաշտօնեայ (փոքրաւոր),
 « հասանի նոցա որ ինչ ժառանգութիւն թողեալ իցէ, եւ ոչ երբեք
 « ազգականաց կամ եղբօր նորա : »

Ըստ այսմ շարունակեալ ներսիսի եւ ընդարձակեալ զբացատրու-
 թիւնս իւր, ասէ. « զի համայն ստացուածք կրօնաւորի են եւ գու-
 « մարին ի յօժարակամ տրոց. եւ ի նուիրանաց Ազգի, որ տայ այնու
 « նպատակաւ, զի այն ամենայն մնայ յօգուտ եկեղեցւոյ եւ վանուց,
 « որք կտուարին այսպիսեօք միջոցօք՝ եւ ոչ երբեք ունին զառան-
 « ձին կալուածս կամ զառանձին զգրամագլուխս, որպէս վանք Ս.
 « Էջմիածնի եւ եկեղեցի մեր որ յերուսաղէմ կառավարին այդպի-
 « սեօք, զորս ստանան ի ձեռս կրօնաւորաց կամ վանականաց : Գող-
 « ջի՛ր համօրէն ամենայն կալուածք եւ զոյք վանուց Ս. Էջմիածնի
 « եւ այլոց վանօրէից մերոց հռչակաւորաց են սեփականութիւնք ա-
 « ռաջնոյն կաթողիկոսաց, որպէս զմեծ մասն կալուածոց վանուց
 « Էջմիածնի ի ձեռն բերեալ արդիւնաւորեալ է բարեյիշատակ Գրի-
 « զոր կաթողիկոս մեծանուն : »

« Աստ խնդիր է. եթէ որ կրօնաւորի՝ հրաժարի ի սեփականու-
 « թեանց իւրոց եւ իրաւունք են նորա թողուլ զայն ամենայն մեր-
 « ձաւորաց իւրոց, ապա ուրեմն կարելի է թողուլ, որ նա իրաւու-

« Նըս կալցէ տալ կամ աւանդել կտակաւ ազգականացն եւ զհայնս
 « (զգոյս) ստացեալս ի վանուց : Վասն որոյ պահպանի սկսեալ ի
 « Հնոց մինչեւ ցայօր կանոնդ եկեղեցական, եթէ առանց բացառու-
 « թեան կրօնաւորք եւ հոգեւոր իշխանաւորք ունին իրաւունս հիմ-
 « նելոյ եւ կառուցանելոյ զկարեւոր շինուածս ի վանօրայն, այնու
 « պայմանաւ եւ եթ՝ զի թողցեն յօգուտ եկեղեցւոյ : Այսպիսի կա-
 « նոնք եկեղեցւոյ Հայոց համաձայն են կանոնաց եւ օրինաց գտա-
 « նելոց յԹ-րդ հասորոջ հաւաքածոյից կանոնաց ուսանց (1842 թ.)
 « որ վասն ուստական եւ հոովմէնդաւան եկեղեցականաց, եւ փո-
 « փոխութիւն կամ զանցանութիւն այսոցիկ կանոնաց հիմնաւորաց
 « կարին զրկել զվանս եւ զմենաստանս ի համայն կենսական միջո-
 « ցաց :»

Արդ՝ եկեալ յատկապէս ի ծանօթութիւն 32-րդ յօդուածոյ եւ ի
 յօդուածս 71, 89 եւ 91, շարունակէ Տ. Ներսէս Կաթ.՝ համաձայն
 վերոյիշեալ կանոնաց եկեղեցւոյ մերոյ, եւ ըստ կարծեաց հանգու-
 ցեալ Յովհաննէս Կաթողիկոսի, ումանց հոգեւոր իշխանութեանց,
 եւ համաձայն նկատողութեանց Հայոց Կաթիկոսայի եւ Մատրասու,
 Եմքաղբեմ եւ փոխի զիմաստս յօդուածոցն վերոյիշելոց, այնպէս
 զի համօրէն ամենայն անձինք վանականք՝ սկսեալ ի կաթողիկոսաց
 եւ յեպիսկոպոսաց մինչեւ զարեղայն յետին, ոչ է պարտ Երբեք ունել
 նոցա գտնիականութիւն անշարժ կամ շարժական, եւ որոց լիցին՝
 Ժառանգեալ կամ մնացեալ յետ մահուան, պատկանին ոչ երբեք Ժա-
 ոանդաց նոցա, այլ վանուց, որում ստորադրեալ է միաբանակցու-
 թեամբ, կամ մնան յօգուտ եկեղեցւոյ՝ ըստ տնօրէնութեան Սինօդի :

Պարտ է տարածել զգորութիւնս օրինացն այսոցիկ եւ ի վերայ
 գործոց, որք ծագեցին յետ 11-ի Մարտի 1836 թ. (յետ հաստատու-
 թեան Պալատէնիոյ) :

Ի կարգի եւ ի վերջ բանից իւրոց շեշտեալ Ներսիսի ի նորոյ
 դաւնարկութիւն իւր ի վերջին պարբերութիւն, ինդրէ յիշխան Վա-
 րանցովէ միջնորդել առ Կայսր եւ բարեխօսել զչորս յօդուածս վե-
 րոյիշեալս. խոստացեալ պարտապէս եւ ի քննութիւնս յօդուածոցն
 մնացելոց :

Որով տալ Տ. Ներսէս Կաթ. միամտաբար գառիթ նոր դիւանա-
 դիտական օրաձգմանց, որպէս հաստատեաց փորձն, զի խորհրդա-
 րան գլխաւոր կառավարութեան Կովկասու քննեալ գրացատրութիւն
 դայս Տ. Ներսիսի Կաթողիկոսի, անհրաժեշտ համարի քննել հաւա-
 քարար եւ ի միասին գրացատրութիւն ամենայն յօդուածոց փոփո-
 խելոց, վասն որոյ եւ օրագրութեամբ ի 10-ն սեպտ. 1848 թ. որո-

չեաց յետաձգել զայս զործ մինչեւ հասցէ խոտացեալ բացատրութիւնն փոփոխելի յօդուածոյն :

Ոչ է պարտ զարմանալ, զի յետ աշտորիկ յամի Տեառն 1849 եւ հրաման . բարձրագոյն փութալ աւարտել զայս զործ վերաքննութեան, եւ Տ. Ներսէս Կաթ. ընկալաւ զաղբարար առաջադրութեանն առ ի հաղորդել փութով զխոտացեալ բացատրութիւնն ալոյ յօդուածոցն փոփոխելեաց (Պալատէնիոյ) :*)

յ30-ն Ապրիլի 1851 թ. ընդ համարաւ 4275, ի գլխանատանէ փոխարքայի .

Ի 23-ն Մարտի 1853 թ. ընդ համարաւ 2661, ի վարանցով իշխանէ .

Ի 5-ն Մարտի 1855, ընդ համարաւ 2518, ի գլխանատանէ փոխարքայի .

Ի 19-25 Ապրիլի 1855 թ. ընդ համարաւ 780, ի փոխարքայ Մուրավիէովէ .

Ի 13 օգոստ. 1855 թ. ընդ համարաւ 1828 .

Ի 12 սեպտ. 1855 թ. ընդ համարաւ 2261 .

Ի 25 սեպտ. 1855 թ. ընդ համարաւ 2957 .

Ի 28 նոյեմբ. 1855 թ. ընդ համարաւ 3418, յիշխան Բարսեղ Բէհ-պուրթեանէ ի պաշտօնակատարէ փոխարքայութեան .

Ի 21-ն դեկտ. 1855 թ. ընդ համարաւ 11036 .

Ի 21 յունվարի 1856 թ. ընդ համարաւ 486 ի գլխանատանէ փոխարքայի .

Ի 18-ն փետրվ. 1856 թ. ընդ համարաւ 704 .

յ31-ն Մայիսի 1856 թ. ընդ համարաւ 2131 .

Ի 13-ն յուլիսի 1856 թ. ընդ համարաւ 2782, ի Բէհբուրթեան իշխանէ ի կառավարչէ քաղաքական մասի կոմիտեան փոխարքայութեան :

Որոց պատասխանէ Տ. Ներսէս յաճախ լուրթեամբ եւ զանցառութեամբ, մերթ խոտացեալ հաղորդել ընդ փոյթ զպահանջեալն եւ ջանալ արգարացուցանել զանձն, զի չարաչար զրադեալ է ի Կաթուղիկոսական դործս, մինչեւ եհաս վախճան կենացն :

Յետ մահուան Տ. Ներսիսի կաթուղիկոսի, գտեալ Սարգիս Եպս. Զալարեան թեմակալ Առաջնորդն Տփիսեաց ի մէջ Թղթոյ Նորին Սրբ-

*) Բարեյիշատակ վաեան վարդ. Բաստամեանց Թիփլիսեցի իրաւաբանն յառկապէս գրադեալ է ի իմն գործս զիւսմատան Սինօդի Ս. Էջմիածնի ըստ այսմ խնդրոյ վերաբնութեան Պալատէնիոյ, եւ անոի դիրութեամբ քաղեցաք գտեղեկութիւնս գայտսիկ :

բութեան գտեալըութիւն Պալատէնիոյ հանդերձ այլ եւ այլ փոփոխութեամբք, (որոյ պատճէն գտանէր եւ ի դիւանատան Սինօղի՝ առանց առնելոյ զկարեւոր վաւերական ինչ նշան եւ զհաւաստիւ ի Ներսիսէ, որպէս տեսաք մեք ի Ս. Էջմիածին), առաքեաց զայն առ փոխարքայ Կովկասու Իշխան Պարեառինսկիյ ի 24-ն Մարտ 1857 թ. ընդ համարաւ 27:

Ի յաջորդել Տ. Մատթէոսի Ա. յԱթոռ Կաթողիկոսութեան, դիտաւոր կառավարութիւն Կովկասու ի դիմաց եւ ըստ հրամանի Իշխան Պարեառինսկի փոխարքայի հաղորդեաց Նորին Սրբութեան ի 12-ն սեպտ. 1853 թ. ընդ համարաւ 6248, զմանրամասնութիւնս խնդրոյ եւ անցից վերաքննութեան Պալատէնիոյ եւ առաջարկեաց նորին սրբութեան քննել զխնդիրս Հայոց Կալկաթայի եւ Մատրասու, բարեփոխել կամ լրացուցանել զփոփոխելի յօդուածս համաձայն պահանջմանց ներկայ ժամանակի, եւ զեզրակացութիւն իւր ընդ նոր ծրագրոյ Պալատէնիոյ ներկայացուցանել փոխարքայի Կովկասու, որպէս զի հաստատուցի բարձրագոյն հրամանաւ եւ վերջացի խնդիրն վերաքննութեան:

Պարապեցաւ Տ. Մատթէոս Կաթողիկոս ի քննութիւն հնոյ կանոնագրութեան եւ ի պատրաստութիւն նորոյն, յորում խրախուսէին զնա զարդացեալ Հայք եւ երիտասարդք Ռուսիոյ: Պատրաստեալ զկանոնագրութիւն նոր, առաքեաց ռուսական կառավարութեան, որպէս յիշեցաք վերագոյն, առանց ունկն տալոյ խնդրանաց Սինօղի թերյադրելոյ ի Պրօֆուօրէ, եւ եթող անպատասխանի զգրութիւնս որ ի 12-ն յունւարի 1863 թ. ընդ համարաւ 20 (որով առաքէր զամենայն զործս վերաբերեալս վերաքննութեան Պալատէնիոյ առ Մատթէոս Կաթ. համաձայն կոնդակի նորա որ ի 16-նդեկտ. 1862 թ. ընդ համարաւ 1702, վասն որոյ հրահանգեցաւ Սինօղի զիմել ռուսական կառավարութեան ըստ աշմ խնդրոյ ի 15-ն օգոստոսի 1864 թ. ընդ համարաւ 1272, որում ձեւացոյց ռուս. կառավարութիւն եւ ետ զպատասխանի բացասական ի 31-ն օգոստոսի 1864 թ. ընդ համարաւ 132, մերժեաց զխնդիր Սինօղի՝ բացատրեալ իբր զի բարձրագոյն հրամանաւ յանձնեալ է քննութիւն ոմանց յօդուածոց փոփոխելեաց Պալատէնիոյ եղական նկատողութեան յատկապէս եւ նախ Ներսէս եւ ասպա Մատթէոս Կաթողիկոսաց, վասն որոյ ոչ կարէ Սինօղի ստանալ եւ քննել զկանոնագրութիւն կաղմեայն ի Մատթէոս Կաթողիկոսէ առանց քոյլտուութեան վերին իշխանութեան, եւ թէ կանխեալ առաքեալ է Կովկասեան կառավարութիւն զնոյն կանոնագրութիւն (Պալատէնիա) նոր նախարարի ներքին գործոց, եւ մը-

նայ բարձրագոյն կամաց յետ այսորիկ տալ խնդրոյն զշարունակելի ընթացն :

Այսու հրահանգէր ուսն . կառավարութիւն զՍինօղ յարուցանել զինդիր նոր եւ զբողոքս , զոր եւ արդիւնաւորէր արդեօք , եթէ ոչ վախճանէր Մատթէոս Կաթ . եւ սրահանջէր զհաստատութիւն առաջարկելոյ կանոնադրութեան :

Զինի վախճանէ Տ . Մատթէոս Կաթուղիկոսի , ձեռնասուն աշակերտ նորա Տ . Անդրէաս Եսս . վերադարձեալ ի Կ . Պօլիս , աջակցի ի դադոնի եւ թելադրէ որոց արժան էր՝ յուզել զինդիր վերաբննութեան Պալատէնիոյ , որպէս ջանային լուսամիտ երիտասարդք եւ դարգացեալ անձինք Հայոց Ռուսիոյ միջոցաւ Մարկոսի Աղաբէգեան եւ այլոց , առարկեալ եւ պնդեալ ի հաստատութիւն կանոնադրութեան առաջարկելոյ ի Մատթէոսէ , եւ բաղձային տալ Հայոց Ռուսաստանեայց զկանոնադրութիւն ազգային ըստ սահմանադրութեան Հայոց Թուրքիոյ :

Երեսի . ընդհ . Ժողով Հայոց Թուրքիոյ եւ Պատրիարքարան Կ . Պօլսոյ ստանձնեալ զայս խնդիրս կենսական եւ կարեւորագոյն , ջան կալաւ արդիւնաւորել :

Իսկ ուսնական կառավարութիւն ոչ դանդաղէր եւ ոչ դադարէր ներհակամիտ եւ ի հակոտնեայ ջանիցն եթէ միջոցաւ դեսպանատան Կ . Պօլսոյ եւ եթէ միջոցաւ Սինօղի Ս . Էջմիածնի , որում թելադրեալ ըստ հրահանգացն ուղղելոց ի դադոնի առ Պրօքուրօր Կարապետ Վասակեան գրել առ Պօղոս Եսս . Պատրիարք ի 21-ն Մայիսի 1866 թ . գրողոքածեւ թուղթ ինչ առիթ առեալ գլետաձուլութիւն պատասխանելոյ Պատրիարքարանի սակս մասնակցելոյ ընտրութեան Հայոց Կաթուղիկոսի՝ յաջորդի հոգելոյս Տ . Մատթէոսի : Ըստ որում Սինօղ նշանակեալ էր զօր ընտրութեան նորոյ կաթուղիկոսի ի 15-ն սեպտեմբերի 1866 թ . զոր եւ ընդհանուր չըջաբերական թղթովք հաղորդեալ որպէս վիճակացն Ռուսաստանեայց , Պարսկաստանեայց եւ Հնդկաստանեայց , Ս . Երուսաղէմի , նոյնպէս Պատրիարքարանի Կ . Պօլսոր ընդ գութի մահուան կաթուղիկոսի ի 6-ն սեպտեմբեր 1865 թ . առաքեալ ի ձեռն ուսնական դեսպանատան Կ . Պօլսոյ եւ Պատրիարքարան կանխեալ էր խնդրել ի Սինօղէ զտեղեկութիւն ի 19-ն Հոկտ . (1865 թ .) , որում հազիւ պատասխանի ետ Սինօղ ի 17-ն դեկտեմբեր ամսոյ :

Ահաւասիկ ... « Մինչ այս , մինչ այն , լուրք տարաձայնութեանց ոմանց ի հայադղի հասարակութեանէ քաղաքիդ (Կ . Պօլսոյ) « եւ խնդիրք յարուցեալ անտեղաքար առ ի փոխարկել զկանոնադրութիւն 1836 ամի , որ յազագս գործոց վարչութեան Հայաստան »